

УДК 811.161.1-2 / 512.19

ПРО ПЕРШЕ ЗАВЕРШЕНЕ ВИДАННЯ КРИМСЬКОТАТАРСЬКО-РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА

Гуменюк В. І.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, Сімферополь
E-mail: ukrLit_tnu@mail.ru

У статті йдеться про перше завершене видання тритомного кримськотатарсько-російсько-українського словника, здійснене 2006 року сімферопольським видавництвом «Оджакъ» за сприяння Всеукраїнського інформаційно-культурного центру в Сімферополі. Це вельми ґрунтовна лексикографічна праця відомого кримськотатарського мовознавця Сейрана Усеїнова, який плідно працює над укладанням багатьох інших словників, довідників, розмовників, посібників тощо. Цей тримовний словник перекладний, а також певною мірою і тлумачний. Дуже вигідною його рисою є багатий ілюстративний матеріал. Кримськотатарські прислів'я та приказки, колоритні фразеологізми, фрагменти народних пісень та інших фольклорних творів, приклади з творів класичної та новочасної національної літератури, з наукових праць та журналістських статей дають змогу відчутти живе функціонування тієї чи іншої лексикографічної одиниці, виразніше збагнути відтінки її основних та конотаційних значень.

Основна увага в матеріалі звертається на певні недогляди й прорахунки, неминучі при першій спробі здійсненні такого грандіозного завдання, яке поставив перед собою лексикограф. Йдеться зокрема про відсутність деяких слів (наприклад «бестикяр – композитор»), про непослідовність групування лексикографічних одиниць згідно з особливостями кримськотатарської абетки, про певні неточності в російській, надто ж в українській перекладній частині.

Ключові слова: лексикографія, тримовний перекладний словник, тлумачний словник.

Сейран Меметович Усеїнов – це на сьогодні найбільш плідний лексикограф сучасної кримськотатарської мови. Важливою віхою в його науковій діяльності стало видання: *Крымскотатарско-русский словарь / Сост. Ш. А. Асанов, А. И. Гаркавец, С. М. Усеинов. – К., 1987* (тут вміщено близько 7 тисяч слів). Новою віхою, завершенням дальших багаторічних студій став тримовний тритомник: *Усеинов С. М. Къырымтатарджа-русча-украиндже лугъат / Сейран Мемет огълу Усеинов. – Акъмесджит: Оджак, 2006. – Усеинов С. М. Крымскотатарско-русско-украинский словарь / Сейран Меметович Усеинов. – Симферополь : Оджакъ, 2006. – Усеїнов С. М. Кримськотатарсько-російсько-український словник / Сейран Меметович Усеїнов. – Сімферополь: Оджакъ, 2006 [т. 1: А–Л – 416 с.; т. 2: М–С – 328 с.; т. 3: Т–Я – 432 с]. У трьох томах міститься відповідно слів та словосполучень: більш як 12 тисяч; більш як 22 тисячі; більш як 23 тисячі, на що вказується на зворотах титульних сторінок. Продовжують виходити інші лексикографічні праці вченого.*

Цей тримовний словник перекладний, а також певною мірою і тлумачний. Дуже вигідною його рисою є багатий ілюстративний матеріал. Кримськотатарські прислів'я та приказки, колоритні фразеологізми, фрагменти народних пісень та інших фольклорних творів, приклади з творів класичної та новочасної національної літератури, з наукових праць та журналістських статей дають змогу відчутти живе

функціонування тієї чи іншої лексикографічної одиниці, виразніше збагнути відтінки її основних та конотаційних значень.

Тримовність має свої плюси і мінуси. З одного боку такий словник дещо громіздкий, що утруднює користування ним. А з іншого – не раз певні нюанси, упущені при перекладі на одну мову, надолужуються при перекладі на другу. Очевидно, час уже подумати й про видання двомовного кримськотатарсько-українського словника, який до того ж може бути більш відшліфованим. Можливо, варто подумати і про видання практично зорієнтованих словників, де були б відсутні слова на кшталт *автомат, автохозяйство, агрессия, агроном, коллекция, коммунар, койот*, які перекладу не потребують.

Основне завдання цієї публікації – звернути увагу на деякі недогляди, виявлені при користуванні словником під час перекладу кримськотатарських текстів українською мовою.

1 том

С. 31 – агъ 1. сеть; сетка; мотня / мережа; сить, сітка; матня...

Коли є при слові цифра 1, чому немає цифри 2?

На цій же сторінці – агъа [у другому значенні] *утв. частица, груб., перен. (употр. вместо ёкъ и хайыр) (произносится немного протяжно) нет / ага, авжеж, ні...*

Не зрозуміло, чому в російському перекладі фігурує лише слово «нет», і немає аналогічних українським слів «ага», «ну да» тощо. І до того ж чому це «*утв. частица*»? Відколи це «нет» та «ні» – стверджувальні частки? Вочевидь, що тут випадок дещо складніший, адже йдеться про зовні стверджувальну частку, яка насправді має іронічний, прямо протилежний, заперечний підтекст. Вочевидь, що такі складнощі мали б знайти адекватне пояснення у словнику.

До того ж і в цьому випадку, і в усіх інших відповідні пояснення, уточнення даються лише російською мовою. Коли вже перекладна частина словника двомовна, то, мабуть, слід було б цієї двомовності дотримуватися у всіх параметрах статей. Ану ж бо словником користуватиметься хтось (наприклад якийсь канадський українець), хто мало обізнаний з російською мовою.

С. 47 – айланмакъ 1. поворачивать / повертатися...

У російському перекладі пропущено кінцеву частку *–ся*, вище на цій же сторінці подається слово *айландырмакъ*, яке й означає «поворачивать / повертати».

С. 65 – аллы [у першому значенні] см. аллы-гуллю; аллы-сарьлы

Нижче у відповідній статті *аллы-гуллю* тлумачиться як «строкатий з перевагою червоного кольору», а стаття *аллы-сарьлы*, що на неї є посилання, відсутня, до того це слово має свій відтінок значення, вочевидь це щось на зразок «строкатого з перевагою червоного та жовтого кольорів».

С. 66 – алмакъ... Значенневий відтінок 2 цього слова подається як «покупать, купить / купувати, купити», а дещо далі подається значенневий відтінок 5 – «покупать / купувати». Не зовсім зрозуміло, чим зумовлена присутність такого 5 значенневого відтінку.

С. 103 – ашлатамамакъ не мочь заставить прививать / змусити прививати, прищеплювати...

Тут в українському, аналогічно, як і в російському перекладі, має бути «не могли змусити», до того ж слово «прививати» аж ніяк не українське, цілком достатньо тут слова «прищеплювати», як і в інших статтях з цим словом на цій же сторінці.

С. 127 – башламакъ 1. При цьому слові є значення 1 (починати, затівати...) і немає значення 2 (як і в статті агъ 1. на с. 31).

С. 132 – бельки... Чомусь в українському перекладі цього слова поміж слів «може бути», «може» закралося слово «возможно», і немає слова «можливо».

С. 134 – відсутнє слово бестекяр композитор.

С. 151 – відсутнє слово босторгъай жайворонок.

С. 159 – бурьленмек распускається (о почках) / розпускатися

Чомусь український переклад позбавлений уточнення – про бруньки.

С. 172 – поміж статтями гезинти та гейзер подається стаття гнезмек; очевидно, що це коректорська помилка, має бути гезмек.

С. 173 – ще одна коректорська помилка: серед українських відповідників слова генч фігурує «юнок» замість «юнак».

С. 206 – серед прикладів до статті догъмакъ маємо такий: о декабрь айында догъды она родилась в декабре / він народився в березні...

Справа не лише в тому недогляді, що «декабрь» перекладено як «березень». Вочевидь, що в словниках має бути обрана якась стартова позиція при перекладі, такою стартовою позицією при перекладі займенника о на мови, де є категорія роду, мабуть, мав би бути займенник в чоловічому роді – он, він. У всякому разі треба тут подумати про якусь уніфікацію.

С. 215 У кримськотатарських текстах часом зустрічається слово егер, яке означає те ж саме, що й слово эгер – сідло. Можливо, варто його було б тут подати як якусь діалектну чи просторічну форму.

Ще зауваження до цієї сторінки. Маємо тут початок розділу, в якому об'єднано літери Е, Ё. Гадаю, таке об'єднання не зовсім доречно. Якщо в російській мові звукосполучення *йо* та пом'якшення *ьо* мають загалом таке незначне поширення, що здебільшого навіть графічно не позначаються, то в кримськотатарській мові вони мають значно більшу вагу, відіграють зокрема дуже суттєву роль у семантичній диференціації слів. Коли вже далі йти за обраним принципом, то, мабуть слід було б об'єднати д та дж, що, ясна річ, для кримськотатарської мови не може бути прийнятним.

С. 240 – иле [у першому значенні].

В одному з варіантів українського перекладу цього специфічного прийменника фігурує слово «посередництвом» замість виразу «за посередництвом».

При иле [у другому значенні] маємо посилання: см. йиле. Проте на с. 269, де мало б бути це йиле, такого слова немає. Очевидно, це знов коректорський недогляд, мало б бути ийле – хитрість.

С. 292 – знову коректорський недоляд: вираз кестане пос топракълар українською перекладено як «капітанові ґрунти» замість «каштанові ґрунти».

С. 294 – кечирильмек.

Тут маємо коректорський недогляд у російському перекладі: «быть проведённым» замість «быть проведенным».

С. 351 – къана [у першому значенні] ну-ка / ану, нум, нумо...

къана [у другому значенні] разг. где / де...

къана [подається без жодних позначок, себто вже без розрізнення значень] (диал. къанаа) разг. ну-ка / ану, нум, нумо...

Не зрозумілий мотив подачі статті къана втретє. І чому при першій подачі це слово не має уточнення разг.?

Натомість, думається, варто було б подати часто вживану в розмовній мові та у фольклорі більш експресивно забарвлену подвійну форму цього вислову къана-къана, яка зустрічається, наприклад, у пісенному збірнику Я. Шерфедінова: «Эки чешме ян-яна, / Суюн ычтим къана- къана...» [Шерфединлов 1979, с. 104].

2 том

С. 54 – коректорський недогляд в українському перекладі слова меракъ – «терес» замість «інтерес».

С. 55 – мердане 1) см. мердлердже(сине)...

Однак у відповідному місці слова мердлердже(сине) немає. Натомість дещо нижче фігурує слово мертлердже(сине) мужественно, смело, хватко / мужньо, сміливо, сміло... Очевидно, ці неузгодженості слід якось усунути.

С. 110 – вираз неден себеп? російською перекладено як «по какой причине пришел?», а українською – «з якої причини не прийшов». Очевидно, що цей переклад потребує уточнення.

С. 140 – озь-озюме см. озюм озюме... Але статті озюм озюме далі немає, так само, як і ще однієї статті, до якої відсилається користувач: озьлери озьлерине.

С. 142 – одне зі значень вислову сакъланчакъ ойнамакъ українською перекладено «коливатися, хитатися, бути стійким». Тут маємо коректорський недогляд, перед дієсловом «бути» пропущено частку «не».

С. 149 – вираз олмаса-олмаз українською мовою ліпше перекласти як «немає, то й не треба», аніж «немає, (ну) і не треба».

С. 176 – парды: ~ кеди диал. кот / кіт; см. пардош. Статті пардош немає.

С. 271 – один з українських відповідників слова серсем подається як «опаленілий»; мабуть, ліпше – «опалілий».

3 том

С. 75 – слово тёр перекладено українською як «почесне місце (в хаті, в будинку), червоний кут...» Замість незграбної кальки з російського «красного угла» (тут «красный» – це красивий, як, наприклад, у вислові «красна горница», аж ніяк не червоний,) слід було вжити українське слово «покуть».

С. 101 – у статті той (тою) перед словом «свадьба» пропущено цифру 1. Адже далі йде цифра 2., а за нею дещо інше значення: угощение / частування...

С. 138 – при українському перекладі слова тюм-тюз поруч із словом «плоский» (зовсім плоский) варто було б ужити більш поширене слово «плаский».

С. 257 – слово **чиркин** – некрасивий, негарний – навряд чи можна перекласти українською ще й як «дурний», це знову ж таки непродумана калька з російського слова, яке в українській мові не має такого значення.

С. 276 – не зрозуміло, чому розділ літери **Ц** подається після розділу літери **Ч**, а вже потім, після **Ц** подається **Дж**. Адже **Ч** та **Дж** в кримськотатарському алфавіті – це безсумнівні й такі природні сусіди.

С. 287 – в українському перекладі ногайського слова **джар** (урвище) подається купа синонімів (їх взагалі в українських перекладах подається забагато) і при тім немає такого співзвучного йому українського слова «яр».

С. 339 – як ілюстрація до одного із значень слова **эгленмек** (затримуватися) подається вислів відомого письменника Ешрефа Шем'ї-заде: «Эглен, эджель, эглен...», який українською перекладається так: «забарися, смерть, забарися» (чомусь з малої літери, а не так, як у автора). Мабуть, тут можна було б знайти влучніший відповідник, як-от «Стривай, смерте, стривай...»

С. 346 – у статті **экен** виділено підрозділ 1. і не виділено підрозділ 2.

С. 352 – при перекладі фольклорного ілюстративного матеріалу до одного із значень слова **эль** (чужий) вжито такий не характерний для української мови вираж як «уступив тебе чужим».

С. 358–359 – вислів **эндиден сонь** перекладається українською мовою вельми просторо («з цієї пори, з цього моменту (хвилини, часу) і надалі»), тоді як маємо лаконічний відповідник – відтепер; тут же вислів **эндигедже** перекладений як «до цих пір [знов незграбна калька з російської], донині», тоді як найбільш адекватно було б його перекласти лаконічним словом «досі».

Деякі зауваження викликає й список бібліографічних джерел. У ньому чомусь зовсім не вказані джерела українські. Думається, мали б бути ширше представлені й кримськотатарські видання, з яких бралися приклади функціонування лексичних одиниць, скажімо, фольклорні пісенні збірники О. Олесницького, Я. Шерфедінова, А. Рефатова, Іл. Бахшиша, Ф. Алієва. Трапляються тут і просто недогляди. Скажімо, в позиції 65 фігурує таке: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955. – 853 с. Що за джерело побачило світ у цьому видавництві, не відомо. Так само в позиції 69 мав би фігурувати не «Карачаево-болкарско-русский словарь», а «карачаево-балкарско-русский...»

Отже, задля вдосконалення дальших видань цієї великої лексикографічної праці слід усунути певні лакуни й неточності в кримськотатарській частині словника, так само в перекладній, особливо українській. Коли Всеукраїнський інформаційно-культурний центр в Сімферополі взявся за благородну справу всебічного сприяння в підготовці цього тримовного тритомника до друку, то вочевидь він мав би подбати про залучення до відповідної редакторської роботи вченого-лінгвіста, фахівця з української мови, та ще й, може, не одного. Важливо також розширити та уточнити список використовуваних джерел.

Проте відзначені упущення, неточності й недогляди аж ніяк не применшують особливого значення тієї воістину титанічної роботи, яку здійснив Сейран Меметович Усеїнов, поставивши перед собою і здійснивши завдання, яке не поставила перед собою й не здійснила жодна державна чи академічна інституція.

Список літератури

1. Крымскотатарско-русский словарь / составители Ш. А. Асанов, А. Н. Гаркавец, С. М. Усеинов. – К. : Рад. школа, 1988. – 238 с.
2. Усеинов С. М. Къырымтатарджа-русча-украиндже лугъат – Крымскотатарско-русско-украинский словарь – Крымскотатарсько-російсько-український словник : в 3 т. / Сейран Мемет огълу Усеинов. – Симферополь : Оджакъ, 2006.
3. Шерфединов Я. Звучит кайтарма – Янърай къайтарма / Я. Шерфединов. – Ташкент : Изд. лит. и искусства им. Гафура Гуляма, 1979. – 232 с.

Гуменюк В. І. О первом завершеном издании крымскотатарско-русско-украинского словаря / В. І. Гуменюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. І. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2014. – Т. 27(66), № 4. Часть 2. – С. 127–132.

В статье идет речь о первом завершеном издании трехтомного крымскотатарско-русско-украинского словаря, осуществленном в 2006 году симферопольским издательством «Оджакъ» при содействии Всеукраинского информационно-культурного центра в Симферополе. Это весьма основательный лексикографический труд известного крымскотатарского языковеда Сейрана Усеинова, который плодотворно работает над составлением многих других словарей, справочников, разговорников, пособий... Этот трехязычный словарь переводной, а также в определенной степени и толковый. Очень выгодной его чертой является богатый иллюстративный материал. Крымскотатарские пословицы и поговорки, колоритные фразеологизмы, фрагменты народных песен и иных фольклорных произведений, примеры из произведений классической и современной литературы, из научных работ и журналистских статей дают возможность ощутить живое функционирование той или иной лексикографической единицы, отчетливее постичь оттенки ее основных и коннотационных значений. Основное внимание в материале обращается на определенные недосмотры и просчеты, неминуемые при первом опыте осуществления такой грандиозной задачи, которую поставил перед собою лексикограф. Речь идет, в частности, об отсутствии некоторых слов (например, «бестикяр – композитор»), о непоследовательности группировки лексикографических единиц из-за недостаточного учета особенностей крымскотатарского алфавита, о тех или иных неточностях в русской, особенно же в украинской переводной части.

Ключевые слова: лексикография, трехязычный переводной словарь, толковый словарь.

Humeniuk V. I. About the first completed edition of the Crimeantatarian-Russian-Ukrainian Dictionary / V. I. Humeniuk // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Philology. Social communications. – 2014. – V. 27(66), № 4. Part 2. – P. 127–132.

The article deals with the first complete edition of the three-volume Crimeantatarian-Russian-Ukrainian Dictionary, carried out in 2006 by the Simferopol publishing house “Ojak” with the support of the All-Ukrainian informative-cultural center in Simferopol. This is a solid lexicographic work of the famous Crimeantatarian linguist Seiran Useinov. He productively works on the forming of many other dictionaries, reference books, phrasebooks, school-books. This trilingual dictionary is a translation one and it is also explanatory. A rich illustrative material is a very useful quality of this dictionary. Crimeantatarian proverbs and sayings, picturesque phraseologic units, fragment of the folk songs and other folklore compositions, examples from the classical and modern literary national compositions, scientific works and magazine articles give an opportunity to feel the living functioning of one or another lexicographic unit, to grasp the tints of its main and connotative meanings more distinctly.

In the material the main attention is paid to the certain miscalculations and oversights, which are inevitable at the first experience while the realization of such a grandiose problem, set by the lexicographer. The question is mainly about the absence of some words (for example, “бестикяр” – a composer), about the incoherence of the grouping of the lexicographical units because of the insufficient accounting of the Crimeantatarian alphabet’s qualities, about one or another inaccuracy in Russian and especially Ukrainian translation part.

Keywords: lexicology, Seiran Useinov, Crimeantatarian-Russian-Ukrainian Dictionary.